

Ο Θεσμός της δουλείας στην αρχαία Ελλάδα

«Η βασιμότητα της επίκρισης, ότι οι Αθηναίοι ζούσαν απ' τους δούλους, δεν έχει αποδειχθεί».

Αθανάσιος Κανελλόπουλος (Σύγχρονες Οικονομικές Σκέψεις των Αρχαίων Ελλήνων)

«Κανείς οραματιστής δεν υπήρξε τόσο ρηξικέλευθος ή τόσο ρομαντικός ώστε να φανταστεί μία ζωή χωρίς δούλους. Οι μεγαλύτεροι διανοούμενοι ή ηθικολόγοι δεν σκέφτηκαν την δουλεία ως κάτι κακό. Αυτό που εκπλήσσει, δεν είναι ότι οι Έλληνες δέχονταν για αιώνες την δουλεία ως κάτι δεδομένο, αλλά ότι τελικά κάποια στιγμή άρχισαν να προβληματίζονται και να την αμφισβητούν».

Έντιθ Χάμιλτον (The Great Age of Greek Literature)

Έχουν γραφτεί πάμπολλα άρθρα και βιβλία παγκοσμίως με θέμα την εκμετάλλευση του ανθρώπου από τον άνθρωπο που στην πλειοψηφία τους ανάγουν την έναρξη του επαίσχυντου θεσμού της δουλείας στην αρχαία Ελλάδα, παρ' ότι ως θεσμός προϋπήρχε σε όλους τούς αρχαίους πολιτισμούς τού κόσμου, συμπεριλαμβανομένου τού κινεζικού, τού ιαπωνικού, τού πολυνησιακού, τού ινδικού, τών λαών της Αφρικής και τής Νότιας Αμερικής όπως και πολλών λαών τής Ευρώπης, περιλαμβανομένου τού ελληνικού και τού ρωμαϊκού. Θα πρέπει να διευκρινιστεί εξ αρχής, πως η ύπαρξη του θεσμού της δουλείας στον αρχαιοελληνικό κόσμο δεν αμφισβητείται. Είναι γνωστό ότι οι αρχαίες κοινωνίες υπήρξαν δουλοκτητικές. Ο νικημένος εχθρός γίνονταν δούλος του νικητή και παρέμενε στην υπηρεσία του, εκτός εάν οι συγγενείς του τον απελευθέρωναν καταβάλλοντας λύτρα. Δίνεται ιδιαίτερη έμφαση όμως συχνά στη δουλεία στην Αρχαία Ελλάδα, όχι επειδή ήταν σκληρότερη, αλλά επειδή η διεθνής κοινότητα και πολλοί Έλληνες θεωρούν αυτονόητο ότι μια χώρα που διέθετε ανεπτυγμένο πολιτισμό και γέννησε τη δημοκρατία, δεν θα έπρεπε να ανέχεται τη δουλεία.

Από την άλλη όμως δεν θα πρέπει να προκαλείται σύγχυση με τις πιο πρόσφατες μορφές δουλείας (π.χ. Αφρικανοί σκλάβοι στην Αμερική των προηγούμενων αιώνων) και ειδικότερα με τη σχέση κύριου και δούλου και την μεταχείριση του δεύτερου απ' τον πρώτο. «Στρατόπεδα συγκεντρώσεως» και «φυλακές» δεν υπήρχαν. Ο δορυάλωτος εχθρός δεν ήταν δυνατόν να αφεθεί ελεύθερος, αφού κατά την αναμέτρηση με τον αντίπαλο (σύμφωνα πάντοτε με τα ελληνικά ιδεώδη)

δεν νίκησε αλλά ούτε έπεσε μαχόμενος («ἤ τάν ἢ ἐπί τᾶς»). Παραδόθηκε, ανεδείχθη ήσων, ήττων (κατώτερος, ολιγώτερος), δηλαδή ηττήθηκε. Γι' αυτό στην αρχαία ελληνική γλώσσα η λέξη «δουλέμπορος» δεν υπάρχει. Δουλεμπορικά πλοία και δουλεμπορικά πρακτορεία είναι πολύ μεταγενέστερα, νεώτερα κατασκευάσματα, ενώ υποτίθεται ότι ο θεσμός της δουλείας έχει πλέον εκλείψει .

Οι καθηγητές Hanson και Heath, στο βιβλίο τους «Ποιος σκότωσε τον Όμηρο» σημειώνουν ενδεικτικά ότι ο Αριστοτέλης θα έλεγε «ότι οι Αμερικανοί έθεσαν εκτός νόμου τη δουλεία μόνο και μόνο για να μεταχειρίζονται εκατομμύρια ελευθέρων ανθρώπων χειρότερα από δούλους» (σελ. 173). Ο Πλάτων στους ΝΟΜΟΥΣ συνιστά αφ' ενός να μην υποδουλώνονται Έλληνες, αφ' ετέρου να γίνεται καλή μεταχείριση των δούλων. Και πράγματι, στην Ελλάδα συνέβαινε αυτό ακριβώς. «Δούλοι» και «κύριοι» ζούσαν αρμονικά, συνδεόμενοι με στοργή, φροντίδα, συμπάθεια, οικειότητα, όπως γίνεται ολοφάνερο, και πάλι μέσα από τους στίχους του Ομήρου. Ο Όμηρος, ο «ποιητής που μόρφωσε την Ελλάδα» τρέφει μία γλυκιά τρυφερότητα για όλους εκείνους τους ανθρώπους που υπηρετούν τους βασιλείς και τους πρίγκιπες των έργων του. Χρησιμοποιεί γι' αυτούς, λέξεις όπως «αμφίπολος» (αυτός που βρίσκεται περίξ, ο ασχολούμενος με κάτι), «δμως» (ημερωμένος), «θεραπαινίς» (αυτή που περιποιείται), «οικέτης» (άνθρωπος του σπιτιού), «παις» (παιδί). Οι ομηρικοί ήρωες όχι μόνον δεν μιλούν υποτιμητικά στους υπηρέτες τους αλλά έχουν μαζί τους οικογενειακή σχέση.

Όταν λ.χ. ο Τηλέμαχος γυρίζει από το ταξίδι του στην Σπάρτη, οι «δούλες» τρέχουν και τον φιλούν με αγάπη στην κεφαλή και στους ώμους («κύνεον άγαπαζόμεναι κεφαλήν τε και ὤμους».) Ο Τηλέμαχος προσφωνεί τον δούλο χοιροβοσκό Εύμαιο «ἄττα» (=πατερούλη, παπούλη), η Πηνελόπη προσφωνεί με σεβασμό την ταμία (=οικονόμο) Ευρυνόμη «μαία» (=σεβαστή μητέρα), οι δε δούλοι απευθύνονται προς τους κυρίους τους καλώντας τους με το όνομα τους. Ο Ετεωνεύς π.χ. ο δούλος του Μενελάου: «ω Μενέλαε» (δ. 26). Η δούλη του Έκτορα στον Έκτορα: «Έκτορ»(Ζ,382) κ.ο.κ.

Ο Εύμαιο, ο χοιροβοσκός, είναι ο πιο διάσημος δούλος τής Οδύσειας, ο άνθρωπος τον οποίο ο Οδυσσεύς εμπιστεύεται και αγαπά (ξ 62) και πού υποφέρει για την απουσία του κυρίου του (ξ 39). *«Γιατί δεν πρόκειται να βρω πια άλλον κύρη τόσο καλό. Όπου κι αν πάω, έστω κι αν πάω πάλι στον πατέρα και στη μάνα μου, στο σπίτι όπου πρωτόειδα το φως και με μεγάλωσαν αυτοί. Σέβομαι ξένη μου να φέρω στα χείλη μου τ' όνομά του και τώρα πού δεν είναι εδώ, γιατί μ' αγαπούσε πολύ και φρόντιζε για μένα, παρά τον ονομάζω αγαπημένο, παρ' όλο πού*

είναι μακριά μου» (ξ 138-147).

Ο Εύμαιος συμπεριφέρεται παράξενα ως «δούλος», ένα πλάσμα δηλαδή πού «στερείται την προσωπική του ελευθερία και αποτελεί ιδιοκτησία τού κυρίου του». Πρώτα απ' όλα φέρει όπλα, ξίφος και ακόντιο (ξ 528-531) και έχει δικό του δούλο τον Μεσαύλιο (ξ 449-452) «πού μόνος του ό χοιροβοσκός τον είχε πάρει στην εξουσία του, αφού έφυγε ο κύρης του χωρίς τη γνώμη της αφέντρας και τού γέροντα Λαέρτη, τον αγόρασε από τούς Ταφίους δίνοντας δικά του πράγματα», πού σημαίνει ότι έχει και δική του προσωπική περιουσία (Η Επιγραφή της Γόρτυνος (Κρήτη) αναφέρει ότι ο δούλος μπορούσε να έχει ζώα δικά του και διάφορα περιουσιακά στοιχεία, έστω και περιορισμένα. Οι χρηματικές οικονομίες ενός δούλου άνηκαν στον κύριό του αλλά εκείνος, συνήθως, του επέτρεπε να τις διαθέτει όπως ήθελε). Ο Εύμαιος θλίβεται πού οι Μνηστήρες κατασπαταλούν το βιος τού κυρίου του και μιλά σαν να είναι και δικό του: «σφέτερα κτήματα», τα κτήματα μας (ξ 91). Κι όταν καλοδέχεται τον Οδυσσέα (πού είναι μεταμφιεσμένος), ο Τηλέμαχος προθυμοποιείται να στείλει για τον φιλοξενούμενο ρούχα και φαγητά όσα χρειάζονται για να τρώει και να μην δίνει βάρος στον Εύμαιο και τούς συντρόφους του, τούς άλλους βοσκούς (π 83). Μα ο Εύμαιος και οι άλλοι βοσκοί είναι «δούλοι» τού Τηλέμαχου. Δεν δικαιολογείται ο αφέντης να μην θέλει να γίνεται βάρος στο δούλο του παρά μόνον από μία σχέση στοργής πού έχει εδραιωθεί ανάμεσα τους.

Γι' αυτό και ο ιστορικός Κορδάτος παραδέχεται: «Οι δούλοι δεν είναι σκλάβοι με την πραγματική σημασία τής λέξης. Είναι παραγοί και ψυχογοί του αρχηγού της οικογενείας. Το ίδιο και οι σκλάβες, είναι ψυχοκόρες και παραδουλεύτρες, γιατί δεν έχουν ακόμα ωριμάσει οι αντικειμενικοί όροι, ώστε από την εργασία τους να βγαίνει χρήσιμη υπεραξία. Η εργασία γίνεται από κοινού από όλα τα μέλη του γένους. Ακόμα και οι βασιλείς και οι άνακτες δουλεύουν. Ο Οδυσσεύς φτιάνει μόνος του το κρεβάτι του. Ο Τηλέμαχος καταπιάνεται με δουλειές του χεριού. Η Ναυσικά πλένει τα ρούχα της μαζί με τις δούλες στο ποτάμι. Το ίδιο γίνεται και στα αμπέλια και στα χωράφια. Κι εκεί πηγαίνουν όλοι μαζί και δουλεύουν. Δεν υπάρχουν αφέντες και εργάτες...».

Όταν ο Ισχύμαχος, ο φίλος του Σωκράτη, φέρνει την νιόπαντρη σύζυγό του στο σπίτι, και τής διδάσκει πώς θα το διοικεί, θα επιβλέπει, θα μοιράζει, θα προνοεί και θα εξοικονομεί, τής λέει: «Ανάμεσα στις εργασίες σου υπάρχει μία πού μπορεί να σου φανεί δυσάρεστη: Όταν κάποιος υπηρέτης («τών οίκετών») αρρωστήσει, πρέπει να τον φροντίσεις με κάθε τρόπο ώστε να θεραπευθεί» και ή σύζυγος του

απαντά: «Αντίθετα, να και μία εργασία πού θα μου είναι τελείως ευχάριστη, αν αυτοί πού θεράπευσα μου χρωστούν χάρη και μου είναι πιο αφοσιωμένοι από πριν» (Ξενοφών, Οικονομικός VII 37).

Οι Έλληνες, φορείς υψηλού πολιτισμού και παιδείας, συμπεριφέρθηκαν στους δούλους με τρόπο ανθρωπιστικό:

«Κᾶν δοῦλος ἦ τις, οὐδέν ἦττον ἄνθρωπος οὗτος ἐστίν...» (Φιλήμων).

«Κᾶν δοῦλος ἦ τις, σάρκα τήν αὐτήν ἔχει· φύσει γάρ οὐδεὶς δοῦλος ἐγεννήθη ποτέ, ἢ δ' αὖ τύχη τό σῶμα κατεδουλώσατο».

Στην αρχαία Ελλάδα οι δούλοι εκτελούσαν χρέη θυρωρού, μαγείρου, παιδαγωγού, αγροκαλλιεργητού, βοσκού. Οι θεραπαινίδες ασχολούνταν με τα οικιακά. Υπήρχαν επίσης οι δημόσιοι δούλοι οι όποιοι εκτελούσαν χρέη οδοκαθαριστή, αστυνομικού, κλητήρα της Βουλής και του Δικαστηρίου, αλλά και χρέη δημίου, επειδή κανένας ελεύθερος πολίτης δεν δέχονταν να γίνει δήμιος ή, έστω, να αστυνομεύσει. Αυτοί απολάμβαναν ιδιαίτερα προνόμια όπως μισθό και δικό τους σπίτι. Οι σκληρότερα εργαζόμενοι δημόσιοι δούλοι ήσαν οι απασχολούμενοι στους μύλους και στα μεταλλεία του Λαυρίου. Συνήθως έστελναν εκεί τους ανέντιμους και κακού χαρακτήρας δούλους, ως τιμωρία.

Η αρχαία οικογένεια υποδέχονταν τους νέους δούλους με μία θρησκευτική τελετή. Τους έβαζαν να καθίσουν στην εστία της οικίας και η δέσποινα τού οίκου άπλωνε στο κεφάλι του τα «καταχύσματα» (Αριστ. Πλούτος 795) «για το καλό», όπως λέμε. Τα καταχύσματα ήταν μείγμα μελιού και ξηρών καρπών από αμύγδαλα, καρύδια, σύκα, χουρμάδες και κόκκους δημητριακών και προοιώνιζαν την ευδαιμονία και την ευπραγία (το ίδιο γινόταν και με τούς νεόνυμφους, όπως σήμερα ρίχνουμε ρύζι, κουφέτα, άνθη). Συγχρόνως τους δίνονταν και όνομα. Ο δούλος στο εξής αποτελούσε μέλος της οικογενείας. Συμμετείχε στις προσευχές, στις θρησκευτικές εορτές και θάβονταν στον οικογενειακό τάφο. Διαβάζουμε στους «Παπύρους επιλογής»: «...ὅπως τό τοῦ -δούλου - σῶμα τύχη τῆς δεούσης περιστολῆς καί καταθέσεως...».

Ο Γ. Βουλόδημος (Περί Ιδ. Βίου Αρχ. Ελλ.-Οδησός 1875) γράφει: «Η τοιαύτη ελευθερία και άνεσις των δούλων, ως υπό του Αριστοτέλους καλείται, ην συνέπεια της ηπιωτέρας αττικής νομοθεσίας, ήτις παρείχε τω δούλω πλείονα προστασίαν και ευρύτερον στάδιον ενεργείας ή αλλαχού, ώστε σχεδόν και τα χαρακτηριστικά του ελευθέρου ανδρός, ή παρρησία και ισηγορία απεδίδοντο αυτοίς. Τοιούτον ην το έθος του δέχεσθαι τους νεωνήτους δούλους δι' αστείας καταχύσεως μίγματος

εκ διαφόρων εδεσμάτων και τρωγαλίων, ατινα εκαλούντο καταχύσματα, και άτινα όντα εν χρήσει και κατ' άλλας ιερωτέρας τελετάς της οικογενείας, οίον κατά την υποδοχήν νύμφης, ήσαν η ζώσα έκφρασις της ευγενούς φιλανθρωπίας ήτις εθεώρει τον δούλον ουχί μόνον ως οικέτην, αλλά και ως σύντροφον και ομοτράπεζον. Έτι δε και εν ταις θρησκευτικαίς τελεταίς, και ο δούλος μετείχε των θυσιών και εορτών του οίκου. Πάντες οι εν ταις θυσίαις παριστάμενοι ερραντίζοντο και εκαθαίροντο δι' ύδατος, λαμβανομένου εκ του βωμού• τούτο ήσαν οι χέρνιβες... διο και παρ Αισχύλω καλούνται οι δούλοι χερνίβων κοινωνοί. Εν εορταίς δε οι δούλοι ουχί μόνον ελάμβαναν ανακούφισιν της καταστάσεως αυτών, αλλά και ισοτιμίας μετά των δεσποτών απήλαυον...συμπεριλαμβάνοντο και αυτοί εν τη γενική αναπαύσει και ευθυμία. Πολλαχού δε υπήρχον εορταί, καθ' ας εχορηγείτο τοις δούλοις ελευθερία και ραστώνη...Τοιαύτα ήσαν τα εν Κρήτη Έρμαια, εν οις ευωχουμένων των οικετών οι δεσπόται υπηρετούν προς τας διακονίας- τοιούτο τι συνέβαινε και εν Τροιζήνι κατά τον μήνα Γεραίστιον, οτε εγίνετο πανήγυρις πολλών ήμερων, ως εν μια οι δούλοι μετά των πολιτών κοινή ηστραγάλιζον, και οι κύριοι τους δούλους ειστίων• τοιαύτα ήσαν και τα παρά τοις Θεσσαλοίς Πελώρια, εορτή προς τον Δία τον Πέλωρον, εις ανάμνησιν της ευωχίας και εορτής της λαβούσης χωράν επί τη αγαθή αγγελία της εκ σεισμού διαρρήξεως των Τεμπών και της ανακύψεως των μεγάλων θεσσαλικών πεδιάδων...» (Άρα, αρχαιότατος ο προς τους δούλους σεβασμός, η οικειότητα και η συμπάθεια).

Και συνεχίζει:

«Διό οι Θεσσαλοί, ως απομίμημα της τότε γενομένης εορτής, θύοντες Δίί Πελώρω και τράπεζας κοσμούντες, ούτως φιλάνθρωπον συνετέλουν την πανήγυριν, ώστε παρελάμβανον και τους ξένους άπαντας και τους δεσμώτας έλυον, και τους οικέτας κατακλίναντες, ειστίων μετά πάσης παρρησίας και διηκόνουν αυτοίς οι δεσπόται».

Και καταλήγει:

«Η κατάστασης των παρ' Έλλησι δούλων ην ήττον καταπιεστική και μάλλον άνετος ή των παρά Ρωμαίοις... Θανατική ποινή, και επί δούλων, ώφειλεν εφαρμόζεσθαι μόνον δια δικαστικής αποφάσεως, και ενταύθα το ελληνικόν έθος και δίκαιον διέφερε του παρά Ρωμαίοις, παρ' οις ο κύριος κατά το δοκούν επέβαλλε τω δούλω την θανατικήν ποινήν. Ούτως αναγινώσκομεν παρ' Αντιφώντι ότι «ούδέ οί τούς δεσπότας άποκτείναντες, εάν έπ' αύτοφώρω ληφθῶσιν, ούδ' οὔτοι θνήσκουσιν ύπ' αύτῶν τῶν προσηκόντων, αλλά παραδιδόασιν αύτούς τῇ άρχῇ κατά νόμους πατρίους, καί η ψῆφος ίσον δύναται τῷ δουλον άποκτείναντι καί τῷ έλεύθερον».

[Ο δεσποτισμός των Ρωμαίων προς τους δούλους άγγιζε την σκληρότητα των Ασιατών ηγεμόνων. Και είναι γνωστό

ότι ορισμένοι Ρωμαίοι δεν δίσταζαν να ρίξουν δούλους σε «κιστέρνες» με ανθρωπόφαγα ψάρια, για να παρακολουθήσουν διασκεδάζοντας ποιος δούλος θα καταβροχθισθεί γρηγορότερα. Είναι δε απίστευτο (αλλ' όμως αληθινό) ότι εάν κάποια Ρωμαία δέσποινα πλάγιαζε με τον δούλο της, δεν παραπέμπονταν «επί μοιχεία», επειδή ο δούλος δεν εθεωρείτο άνθρωπος αλλά απλώς res (=πράγμα, αντικείμενο). Γενικά, στην αρχαία Ρώμη η ζωή των δούλων ήταν χειρότερη και από των κατοικίδιων ζώων. Ο ειδικός επί του θέματος μελετητής Τζόες Σμίθ (UTOPIA τ. 113), μεταξύ των άλλων γράφει ότι στην Ρώμη, «Οι δούλοι εθεωρούντο πράγματα, «RES». Οι δούλοι ήσαν αχθοφόρο ζώα, κατάλληλα για κάθε χρήση. Οι πηγές ανεφοδιασμού σε δούλους ήσαν πολλές, με κοινό χαρακτηριστικό την βία και την καταπίεση».

Η τόσο μεγάλη σκληρότητα των Ρωμαίων προς τους δούλους έγινε αίτια πολλών εξεγέρσεων με κυριότερη αυτή του Έλληνα δούλου Σπάρτακου ο οποίος συγκρότησε και εξόπλισε στρατό δούλων. Η εξέγερση του Σπάρτακου συγκλόνησε τα θεμέλια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και λίγο έλειψε να την καταλύσει. Ενώ οι Αθηναίοι δούλοι, όταν κατά την Μάχη του Μαραθώνα η Αθηναϊκή δημοκρατία τους εμπιστεύθηκε και τους έδωσε όπλα, οι δούλοι αυτοί πολέμησαν με μεγάλη αυτοθυσία δίπλα στους ελεύθερους Αθηναίους πολίτες: «έμαχέσαντο γάρ και δούλοι τότε... ἦν δέ ἄρα καὶ δήμου δίκαιον βούλευμα, εἰ δὴ καὶ Ἀθηναῖοι μετέδωσαν δούλοις δημοσίᾳ ταφῆναι καὶ τὰ ὀνόματα ἐγγραφήναι στήλῃ - δηλοῖ δέ ἀγαθούς σφᾶς ἐν τῷ πολέμῳ γενέσθαι...». Και προ της Ναυμαχίας της Σαλαμίνας, οι Αθηναίοι εφρόντισαν δια την εξασφάλισι και σωτηρίᾳ, τόσο των οικογενειῶν τους, όσο και των δούλων: «...παῖδας δέ καὶ γυναῖκας καὶ ἀνδράποδα, σώζειν ἕκαστον ὡς ἂν δύνηται» (Πλούτ. Θεμιστ. 10).]

Οι δούλοι είχαν και τις γιορτές τους: Στην Αθήνα η πρώτη μέρα τῶν Ανθεστηρίων, τα Υακίνθια στη Σπάρτη κι άλλες γιορτές στην Αρκαδία, συνένωναν τούς δούλους στο τραπέζι των κυρίων τους. Η ζωή και το πρόσωπο τού δούλου προστατευόταν από τον νόμο. Για να θανατωθεί δούλος απαιτείτο ιδιαίτερη απόφαση. Εάν η συμπεριφορά τού κυρίου καθίστατο αφόρητος, ο δούλος μπορούσε να καταφύγει στον ναό του Θησέως ή τῶν Ερινύων και να ζητήσει να πουληθεί σε άλλον κύριο.

Ο φόνος του δούλου τιμωρούνταν από την Νομοθεσία του Σόλωνος, όπως και ο φόνος τού ελεύθερου, αλλά και η κακομεταχείρισή του επέσειε ποινές:

«Και εἰς ἐκεῖ ἐφθασε ὁ νομοθέτης ὥστε και στον δούλο αν κάποιος συμπεριφέρεται υβριστικῶς ομοίως ἔδωσε το δικαίωμα να υποβάλλεται γι' αυτόν μήνυση για δημόσιο αδίκημα. Διότι δεν ενόμιζε ὁ νομοθέτης ὅτι ἔπρεπε να εξετάζει ποιος υβρίζεται αλλά ποια είναι ἡ πράξη, οποιαδήποτε μορφή κι αν ἔχει κι αφού βρήκε ὅτι ἡ ὕβρις είναι βαρὺ παράπτωμα απαγόρευσε να διαπράττεται προς το πρόσωπο τού δούλου και εν γένει σ' οποιαδήποτε περίπτωση» (Δημοσθένης, Κατά Μειδίου 46).

Στην συνέχεια παραθέτει τον Νόμο:

«Εάν κάποιος συμπεριφέρεται υβριστικῶς προς κάποιον, είτε παιδί, είτε γυναίκα, είτε ἄνδρα, από τούς ελεύθερους ἢ τούς δούλους ἢ πράξει κάτι παράνομο σε

κάποιον από αυτούς να τον καταγγέλλει προς τούς θεσμοθέτες. Όποιος θέλει από εκείνους οι οποίοι έχουν το δικαίωμα να καταγγέλλουν και οι θεσμοθέτες πρέπει να εισάγουν την υπόθεση στην Ηλιαία εντός τριάντα ημερών από την κατάθεση τής καταγγελίας, εάν δεν υπάρχει δημόσιο εμπόδιο, ειδική, όσον το δυνατόν ενωρίτερα».

Προβλέπονται επίσης ποινές για τους βιαστές δούλων (βλ. Επιγραφή της Γόρτυνος, Έκδ. Έλ. Σκέψη). Ο Ιπποκράτης στον «Όρκο» του τονίζει: «...έκτός ὦν πάσης ἀδικίας...ἐπί σωμαίων ...ἐλευθέρων τε καί δούλων...».

Αν ο κακομεταχειριζόμενος δούλος δικαιώνονταν στη δίκη, ο κύριός του ήταν υποχρεωμένος να τον μεταπωλήσει. Παραχωρούνταν μάλιστα στον δούλο και ένας «συνήγορος» για κάθε αμφισβήτηση σχετικώς με την περίπτωση απελευθέρωσης του. Σε περίπτωση αμφιβολίας για το αν κάποιος είναι ελεύθερος ή δούλος, τεκμαίρεται ότι είναι ελεύθερος.

Η ύβρις στην δικαστική γλώσσα χρησιμοποιείτο επί βαριάς σωματικής κακοποίησης και αποτελούσε αδίκημα δημοσίου χαρακτήρος (η ελαφρότερη μορφή «αικία» ήγειρε δίκη ιδιωτική).

«Ακούσατε άνδρες Αθηναίοι από πόσον ανθρωπισμό διαπνέεται ο νόμος, ο οποίος δεν ανέχεται την βία ακόμη και προς τούς δούλους. Για όνομα τών θεών, σάς ερωτώ το έξης: Εάν κάποιος έφερνε τον νόμο αυτόν εις γνώσιν τών βαρβαρικών χωρών οι οποίες προμηθεύουν στους Έλληνες δούλους επαινώντας σας και αναπτύσσοντας λεπτομερώς σ' αυτούς τί είναι ή πόλις σας και λέγοντας: "Μερικοί Έλληνες είναι τόσο ήρεμοι και φιλόανθρωποι στους τρόπους τους ώστε παρά κάθε κακό, το όποιο τους έχετε προξενήσει και σε πείσμα τής εχθρότητος προς εσάς δεν δέχονται να προσβάλλονται οι δούλοι πού αγόρασαν, αλλά επισήμως έχουν ψηφίσει νόμο που τιμωρεί τις βιαιότητες αυτές και έχουν ήδη τιμωρήσει μέ θάνατο πολλούς οι οποίοι παρέβησαν τον νόμο αυτόν", αν αυτά τα άκουγαν και τα κατανοούσαν οι βάρβαροι, δεν νομίζετε πως όλους σας θα σάς έκαναν επισήμως προξένους τους;» (Δημοσθένης, Κατά Μειδίου 48-50).

Ο Ξενοφών παρατηρεί ότι «οί Άθηναῖοι έποίησαν ίσηγορίαν τοῖς δούλοις» προς τους ελευθέρους.

Ο Ευριπίδης δεν αμελεί να το υπενθύμισει ποιητικά: «Νόμος τοῖς τ' έλευθέροις ἴσος καί τοῖς δούλοις» (Εκάβη 291).

Ο ρήτορας Αισχίνης στον λόγο του «Κατά Τιμάρχου» (16-17), παρατηρεί ότι «ο σεβασμός προς τούς δούλους εχρησίμευε ως άσκησης προς σεβασμόν και τών

ελευθέρων».

Ένας χρησμός τού Μαντείου τής Δωδώνης επιτάσσει «οι ελεύθεροι και οι δούλοι να φέρουν στεφάνους και να ησυχάζουν μία μέρα» (Δημοσθένης, Κατά Μειδίου 53).

Στην πραγματικότητα ο δούλος απολάμβανε μεγαλύτερη ελευθερία από εκείνη πού τού έδινε ό νόμος. Στην Αθήνα η απελευθέρωση δούλου ήταν συχνό φαινόμενο. Την ελευθερία τους την αγόραζαν οι ίδιοι, όπως στην περίπτωση πού εκθέτει στον δικανικό του λόγο «Κατά Νεαίρας» (30-31) ό Δημοσθένης. Πολλές φορές η πολιτεία η ίδια απελευθέρωσε δούλους ως κίνητρο για να στρατολογηθούν σ' έναν πόλεμο, όπως έκανε ο Δάιος, ο διοικητής τού στρατού τών Αχαιών, μιμούμενος τον Μιλτιάδη πού πριν από την Μάχη τού Μαραθώνα ελευθέρωσε αγωνίστηκαν για την δημοκρατία. Αργότερα ο ρήτορας Υπερείδης ζήτησε την απελευθέρωση όλων όσων πήραν μέρος στη μάχη τής Χαιρωνείας κατά τών Μακεδόνων το -338. Οι φιλόσοφοι στις διαθήκες τους απελευθερώνουν τούς δούλους τους, τούς πιο αγαπημένους, κι ανάμεσα σ' αυτούς συμπεριλαμβάνονται ο Επίκουρος (Διαθήκη, 21), ο Πλάτων (Διογένης Λαέρτιος, Γ' 42), ο Αριστοτέλης (Διογένης Λαέρτιος, Ε' 15), ο Θεόφραστος (ΔΔιογένης Λαέρτιος, Ε' 55), ο Στράτων (Διογένης Λαέρτιος, Ε' 63) και ο Λύκων (Διογένης Λαέρτιος, Ε' 72-3).

Ο Θηραμένης, μετριοπαθής ολιγαρχικός, τονίζει με παρρησία για πρώτη φορά ότι τότε θα υπάρξει δημοκρατία αληθινή, όταν εκλείψουν οι δούλοι και οι φτωχοί (Ξενοφών, Ελληνικά III 3, 48). Ο ρήτορας Αλκίδαμος, μαθητής τού Γοργία (Δ' αι.) στον «Μεσσηνιακό Λόγο» του τονίζει ότι εκ φύσεως δεν υπάρχει διαφορά μεταξύ ελευθέρων και δούλων. Ο Πλάτων (Πολιτεία 536b) ειρωνεύεται την υπερβολική δημοκρατία όπου άνδρες και γυναίκες πού πωλήθηκαν ως δούλοι δεν είναι λιγότερο ελεύθεροι από τούς αγοραστές τους.

Όλα τα παραπάνω αποδεικνύουν την συνεχή άμβλυνση τών αισθημάτων διαφοράς και την αφομοιωτική λειτουργία τής αρχαίας, ιδιαίτερα τής αθηναϊκής πολιτείας. Η στενή επαφή κυρίων και δούλων στην αρχαιότητα τούς καθιστούσε μέλη τής οικογένειας και επέφερε την ήπιότητα τής συμπεριφοράς.

Η ελληνική κοινωνία δεν περιθωριοποίησε ποτέ τούς δούλους. Ο Διογένης ο Λαέρτιος (Β' 31) γράφει ότι ο Σωκράτης έλεγε πώς υπάρχει ένα μόνο καλό, ή γνώση, και ένα κακό, ή αμάθεια. Ο πλούτος και η ευγενική καταγωγή δεν δίνουν καμία αξία, αντίθετα, είναι πολύ κακά. Και όταν κάποιος τού είπε πώς η μητέρα τού Αντισθένη είναι από τη Θράκη, δηλαδή ταπεινής καταγωγής, απάντησε: «*Νόμιζες πώς ένας τόσο γενναίος θα μπορούσε να γεννηθεί από δύο Αθηναίους;*».

Παρακίνησε επίσης τον Κρίτωνα να ελευθερώσει τον Φαίδωνα, πού είχε αιχμαλωτιστεί και είχε γίνει δούλος, και κατόπιν τον έκανε φιλόσοφο. Πρόκειται για τον γνωστό Φαίδωνα τού ομώνυμου πλατωνικού διαλόγου και ιδρυτή τής Ηλιακής σχολής.

Υπάρχουν φιλόσοφοι πού κατάγονται από γονείς δούλους κι αυτό δεν τούς υποβιβάζει στα μάτια τών υπολοίπων, αφού γίνονται διδάσκαλοι ελευθέρων πολιτών.

Ο Βίων ο Βορυσθενίτης πού άκμασε κατά τον -3ο αι. υπήρξε δούλος κάποιου πλούσιου ρήτορα ο οποίος έγινε δάσκαλος του και όταν πέθανε τον κατέστησε γενικό του κληρονόμο. Εκείνος τότε πήγε στην Αθήνα και μαθήτευσε σε διάφορες σχολές για να καταλήξει στην κυνική φιλοσοφία.

Ο Μένιππος, ο κυνικός φιλόσοφος από τα Γάδαρα τής Κοίλης Συρίας, στην αρχή ήταν δούλος. Αργότερα όμως εξαγόρασε την ελευθερία του και εγκαταστάθηκε στη Θήβα ως ελεύθερος πολίτης.

Ο στωικός φιλόσοφος Επίκτητος (+1ος αι.) γεννήθηκε από γονείς δούλους και απελευθερώθηκε στη Ρώμη επί Νέρωνος. Υπήρξε μαθητής τού Μουσωνίου Ρούφου και η θεωρία του αποτελεί συνέχεια τής σχολής τού Ζήνωνος, τού Κλεάνθους και του Χρυσίππου.

Ο γνωστός Αίσωπος υπήρξε δούλος του Ξάνθου από τη Σάμο πού τον πούλησε στον Ιάδμονα τον σοφό Σάμιο κι εκείνος εκτιμώντας την ευφυΐα του τον απελευθέρωσε.

Αλλά και η Σπάρτη που ομολογουμένως συντηρεί για αιώνες την διαφοροποίηση ανάμεσα στους ελευθέρους Σπαρτιάτες πολίτες και τούς Είλωτες, έχει τούς Μόθωνες ή Μόθακες πού ήταν παιδιά Ειλώτων ή νόθοι Σπαρτιάτες από μητέρα οικόσιτη από τούς είλωτες, πού ανατρέφονταν σε οίκους ελευθέρων πολιτών τής Σπάρτης και κατά τούς σπαρτιάτικους νόμους, ώστε να αποβαίνουν «μάλα ευειδείς (ωραίοι) και τών εν τη πάλει καλών (τής πειθαρχίας) ουκ άπειροι». Στην συνέχεια αυτοί απελευθερώνονταν. Πολλοί ταυτίζουν τούς Μόθωνες με τούς Αφέτες (αφεθέντες ελεύθεροι). Αυτοί όμως ήταν δούλοι απελεύθεροι. Ο Αθηναίος (271 E) γράφει: «Πολλάκις οι Λακεδαιμόνιοι ηλευθέρωσαν δούλους και ους μεν άφέτας εκάλεσαν, ους δε αδέσποτους, ους δε ερυκτήρας» (ερύκω σημαίνει κατέχω). Αυτοί αναφέρονται ότι υπηρετούσαν στον στόλο και ονομάζονταν Δεσποσιοναύτες. Με υιοθεσία γίνονταν γνήσιοι πολίτες. Ορισμένοι από αυτούς υπήρξαν διαπρεπείς στρατηγοί τόσο τού στρατού όσο και τού στόλου τών Λακεδαιμονίων. Όπως για παράδειγμα ο Καλλικρατίδης ο Σπαρτιάτης ναύαρχος,

πού έχασε τη ζωή του στην ναυμαχία στις Αργινούσες. Ο άνδρας αυτός επιζητούσε την με κάθε θυσία συνεννόηση με την Αθήνα και τον κοινό πόλεμο εναντίον των Περσών. Ο Λύσανδρος αναδείχθηκε σε μία από τις σπουδαιότερες πολιτικές και στρατιωτικές φυσιογνωμίες τής αρχαίας Σπάρτης. Το 408 ανέλαβε την διοίκηση τού στόλου τών Λακεδαιμονίων. Αλλά και ο Γύλιππος, ο ικανότερος στρατηγός τών Σπαρτιατών κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο, υπήρξε Μύθων.

Ένα απόσπασμα από την «Αθηναίων Πολιτεία» (1, 10-12) του Ξενοφώντος μας παρέχει πολύ σημαντικές πληροφορίες, δίνοντας γλαφυρές εικόνες για την κατάσταση των δούλων στην Αθήνα:

«Πολύ μεγάλη πάλι είναι η ασυδοσία τών δούλων και των μετοίκων στην Αθήνα και εκεί δεν επιτρέπεται να χτυπήσεις δούλο ούτε ο δούλος θα σου κάνει τόπο να περάσεις. Θα πω για ποιο λόγο υπάρχει αυτή η συνήθεια. Αν υπήρχε νόμος να χτυπάει ο ελεύθερος τον δούλο, τον μέτοικο ή τον απελεύθερο, συχνά θα χτυπούσε τον Αθηναίο, νομίζοντας πως είναι δούλος, γιατί εκεί ο δημότης δεν φοράει καλύτερα ρούχα, ούτε στην εμφάνιση είναι καλύτερος απ' ότι οι δούλοι ή οι μέτοικοι. Αν πάλι απορεί κανείς που εκεί αφήνουν τούς δούλους να καλοπερνούν και μερικούς μάλιστα να ζουν με μεγαλοπρέπεια, θα αποδειχθεί ότι και αυτό το κάνουν για κάποιο λόγο. Γιατί όπου υπάρχει ναυτική δύναμη, αναγκαστικά οι δούλοι πληρώνονται για τη δουλειά τους, ώστε ο κύριος τους να παίρνει το εισόδημα και να τούς αφήνει ελεύθερους. Όπου, όμως, υπάρχουν πλούσιοι δούλοι εκεί δεν ωφελεί ο δούλος μου να σε φοβάται, ενώ στη Λακεδαίμονα ο δούλος μου σε φοβάται. Αν τώρα ο δούλος σου με φοβάται, κατά πάσα πιθανότητα θα δώσει ακόμα και τα λεφτά του, ώστε να μην κινδυνεύσει ο ίδιος. Γι' αυτό ακριβώς κάναμε ίσους απέναντι στο νόμο τους δούλους με τούς ελεύθερους και τούς μετοίκους με τούς κατοίκους της πόλης, γιατί η πόλη έχει ανάγκη τους μέτοικους για το πλήθος των τεχνών και για το ναυτικό. Γι' αυτό φυσικά κάναμε και τους μέτοικους ίσους απέναντι στο νόμο».

Ο Δημήτριος ο Φαληρέας στα -309 έχει υπολογίσει τούς δούλους τής Αθήνας σε 400.000 επί 21.000 ελεύθερων και 10.000 μετοίκων. Στην Κόρινθο καταγράφονται 470.000 δούλοι και στην Αίγινα 460.000. Παρά το γεγονός πως ήταν δυσανάλογος ο αριθμός τών δούλων δεν αναφέρονται εξεγέρσεις. Όχι πως δεν έχουν καταγραφεί μεμονωμένες περιπτώσεις. Σκληρούς και βάνουσους ανθρώπους διαθέτει κάθε έθνος. Στην ανέγερση των ναών της Ακροπόλεως έλαβαν μέρος και δούλοι, εργάτες και τεχνίτες. Άπαντες οι εργάτες αμείβονταν για τον κόπο τους.

Αιτία της εγκαθίδρυσης τής δουλείας είναι η πορεία τής οικονομικής εξέλιξης τής

ανθρωπότητας. Ο πόλεμος προμήθευε τα μέσα για την εκπλήρωση της ανάγκης αυτής. Η θανάτωση των αιχμαλώτων πολέμου απεδείχθη αντιοικονομική συνήθεια ή οποία χωρίς να απαλλάσσει την νικήτρια φυλή από τούς κινδύνους μιας μελλοντικής επιδρομής τής στερούσε την ευκαιρία να καρπωθεί σε καιρό ειρήνης τα αγαθά τής νίκης, απαλλασσόμενη από την υποχρέωση να εργάζεται για την παραγωγή τών αναγκαίων για την συντήρηση της αγαθών. Επίσης με την επικράτηση τού θεσμού τής ατομικής ιδιοκτησίας συνέβαινε πολλά άτομα να μην είναι ικανά να πορισθούν τα αναγκαία για την συντήρηση τους όποτε προσέφεραν τούς εαυτούς τους σαν δούλους για να παρατείνουν τη ζωή τους υπό την προστασία άλλων.

Μία άλλη περίπτωση είναι η δουλεία για χρέη. Ο ανίκανος να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του δανειστή του έχανε την προσωπική του ελευθερία, τα υπολείμματα τής ιδιοκτησίας του και απέβαινε δούλος τού δανειστή του. Η νομοθεσία του Σόλωνα το 590 π.Χ. απαγόρευσε τους πολίτες να δανείζονται με ενέχυρο τον εαυτό τους ήταν πρωτοποριακή για την εποχή της, αφού εξάλλου μέχρι και σήμερα τα ανεξόφλητα δάνεια μπορούν να οδηγήσουν κάποιον στη στέρηση θεμελιωδών δικαιωμάτων του -σε φυλάκιση.

Ο δουλοπάροικος διαφέρει από τον καθεαυτό δούλο, βρίσκεται λίγο πιο πάνω από αυτόν, αφού έχει το δικαίωμα τής αυτοδιάθεσης, αλλά έχει χάσει την προστασία που τού παρέχει ο οίκος τού κυρίου του.

Ο ιδιοκτήτης τών δούλων αγοράζοντας τους επένδυε σ' αυτούς ένα χρηματικό ποσό, τούς παρείχε στέγη, τροφή και ένδυση και δεν είχε κανένα συμφέρον να τούς κακομεταχειριστεί ή να τούς αφήσει να αρρωστήσουν, όπως είδαμε στον «Οικονομικό» τού Ξενοφώντος. Τούς γνωρίζει έναν έναν προσωπικά, αφού ζουν στο σπίτι του και εργάζονται μαζί του, όποτε τρέφει γι' αυτούς αισθήματα τρυφερότητας και φιλίας. Τούς πιο ευφυείς τούς μορφώνει, στους πιο προικισμένους παρέχει προνόμια, τούς απελευθερώνει κι όχι σπάνια, αν δεν έχει συγγενείς, τούς καθιστά κληρονόμους του. Τούς δουλοπάροικους όμως ο κύριός τους δεν τούς συναναστρέφεται, δεν τούς γνωρίζει. Για την διαβίβαση τών διαταγών του διαθέτει επιστάτες. Είναι ελεύθεροι να κάνουν ό,τι θέλουν μετά το τέλος τής δουλειάς τους, αλλά συνήθως δεν έχουν χρόνο γιατί δουλεύουν ολόκληρη την ημέρα. Αμείβονται, αλλά με το πενιχρό εισόδημά τους πρέπει να φροντίσουν οι ίδιοι για την τροφή, την στέγαση και την ένδυσή τους.

Η δουλοπαροικία αντικατέστησε συν τω χρόνω την δουλεία επειδή συνέφερε

περισσότερο στους ιδιοκτήτες και την κρατούσα τάξη τών πραγμάτων.

Ο μεγαλοκτηματίας δεν ήταν υποχρεωμένος να συντηρεί τούς άρρωστους, τούς υπέργηρους, τούς ανήλικους, αλλά μόνον τούς αρτιμελείς και τούς ικανούς για εργασία.

Συμπερασματικά, η Ελληνική Σκέψη είχε στόχο της να κάνει τον άνθρωπο να σκεφθεί, να ερευνήσει, να αναλύσει, να διανοηθεί, να αμφισβητήσει. Η Ελληνική Πολιτεία για να ευημερήσει είχε ανάγκη από πολίτες ώριμους, λογικούς και υπεύθυνους. Όλες της οι προσπάθειες συνέκλιναν προς την «παραγωγή» τέτοιων πολιτών: Τα γυμναστήρια, τα θέατρα, τα συμπόσια, η αγορά, ήταν σχολεία όπου εκπαιδεύονταν οι Έλληνες πολίτες. Μέσα σ' έναν κόσμο καταδυναστευμένο από την αντίληψη τής ασημαντότητας τού ατόμου μπροστά στον αυτοκράτορα, το κράτος ή τον θεό, οι Έλληνες ήταν οι μόνοι πού συνέλαβαν την ιδέα τής ελευθερίας τού νου και τού ανθρώπου.

Στους «Πέρσες» (241-2) ο Αισχύλος παραθέτει έναν διάλογο ανάμεσα στον Χορό και την Άτοσσα, την βασίλισσα τών Περσών, πού ρωτά να μάθει τις ιδιαίτερες συνήθειες και τα χαρακτηριστικά τών Ελλήνων:

Άτοσσα: *Και ποιος τούς κυβερνά και δεσπόζει στον στρατό;*

Χορός: *Κανενός δεν είναι δούλοι, ούτε υπήκοοι.*

Η Ελλάδα είναι από τις πρώτες χώρες που απαγόρευσε στη νεότερη ιστορία τη δουλεία, αμέσως μετά τον Επανάσταση του 1821. Το σύνταγμα του 1822, του 1823 όπως και του 1844 όριζαν ότι «εις την ελληνική επικράτειαν ούτε πωλείται ούτε αγοράζεται άνθρωπος. Αργυρώνητος δε παντός γένους και πάσης θρησκείας, άμα πατήσας το Ελληνικό έδαφος, είναι ελεύθερος και από τον δεσπότην αυτού ακαταζήτητος».

Πηγές

Πηγές: Περιοδικό «Ελληνική Αγωγή» (ekivolos.gr) | «Τα ψέμματα που λένε για την Ελλάδα» (Δήμητρα Λιάτσα) | el.wikipedia.org